

Bohdan Kozięło-Poklewski

Uwagi o obsadzeniu stanowisk landratów w rejencji ciechanowskiej

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 73-83

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bohdan Koziello-Poklewski

Uwagi o obsadzeniu stanowisk landratów w rejencji ciechanowskiej

Przez blisko dwa lata — dokładnie od 23 stycznia 1940 r. do 20 grudnia 1941 r. — toczyła się dyskusja i wymiana korespondencji między nadprezydentem Prus Wschodnich i zarazem szefem partii hitlerowskiej (Gauleiter der NSDAP) w tej prowincji Erichem Kochem a ministrem spraw wewnętrznych Rzeszy Wilhelmem Frickiem, jako instancją ostatecznie decydującą premierem Prus Hermannem Göringiem, w sprawie obsadzenia stanowisk landratów w rejencji ciechanowskiej. W tej wymianie korespondencji wyróżnić należy dwa etapy. Pierwszy obejmuje okres od 23 stycznia do 28 listopada 1940 r. Data pierwsza, to data pisma nadprezydenta Prus Wschodnich do ministra spraw wewnętrznych Rzeszy wnioskującego zatwierdzenie wymienionych w tym piśmie kreisleiterów NSDAP, przeniesionych przez Kocha z Prus Wschodnich do poszczególnych powiatów rejencji ciechanowskiej, na stanowiska landratów w tych powiatach. Data druga, to data wystawienia przez ministra spraw wewnętrznych aktów nominacyjnych, po uzyskaniu akceptacji premiera Prus.

Etap drugi otwiera znów pismo nadprezydenta Prus Wschodnich do ministra spraw wewnętrznych Rzeszy, przesłane 5 sierpnia 1940 r., wnioskujące ostateczne zatwierdzenie wspomnianych komisarycznych landratów na stanowiskach landratów. Akty nominacyjne zostały podpisane przez Hitlera 20 grudnia 1941 r.

Ta wymiana korespondencji, ale również i dyskusja toczona w ministerstwie spraw wewnętrznych Rzeszy, doskonale ilustrują, podnoszony już zarówno w polskiej, jak i niemieckiej literaturze przedmiotu fakt marginalizacji wpływu ministerstwa spraw wewnętrznych Rzeszy na obsadę stanowisk w administracji niemieckiej na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy¹. Mówi ona też wiele o oportunistycznym i serwiliznym ministrowi spraw wewnętrznych Rzeszy Wilhelmu Fricka, jak i sekretarzowi stanu w tym ministerstwie — Hansa Pfundtnera i Wilhelmu Stuckarta, nawiasem mówiąc — SS-Brigadeführera.

Geneza i kulisy dekretu Hitlera z 8 października 1939 r. o strukturze i administracji ziem wschodnich², jak i konsekwencje polityczne i administracyjne tego dekretu, zostały już dokładnie omówione i w zasadzie nie istnieje potrzeba powracania do tego zagadnienia³. Dla naszego tematu ważne jest

1 M. Broszat, *Nationalsozialistische Polenpolitik 1939-1945*. Unverkürzte, verbesserte und ergänzte Neuauflage, Frankfurt am Mein-Hamburg 1965, zwłaszcza ss. 52 i n.; C. Madajczyk, *Polityka Trzeciej Rzeszy w okupowanej Polsce*, Warszawa 1970 r., t. 1, s. 72 i n.; E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933-1945. Studium polityczno-prawne*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1975, s. 231 i n.

2 *Erläss des Führers und Reichskanzlers über Gliederung und Verwaltung der Ostgebiete. Vom 8. Oktober 1939*, Reichsgesetzblatt (dalej: RGBl.), 1939, I, s. 2042.

3 Por. przyp. 1.

jednak przypomnienie, że do nie opublikowanego jeszcze dekretu wprowadzono „na życzenie zastępcy Führera”, tj. Rudolfa Hessa dodatkowe postanowienie podporządkowujące namiestnikom (Reichsstatthalter), a w przypadku prowincji pruskich nadprezydentom (Oberpräsident), którzy byli jednocześnie gauleiterami NSDAP w swoim okręgu (Gau) i z tego tytułu podlegali bezpośrednio Hitlerowi, wszelkie działy administracji (sämtliche Verwaltungszweige). Tym samym znacznie wzmocniono ich stanowisko wobec władz centralnych Rzeszy. Znamienne przy tym jest, że gorącymi zwolennikami tego rozszerzenia uprawnień nadprezydentów byli właśnie minister spraw wewnętrznych Rzeszy Wilhelm Frick i sekretarz stanu w tym ministerstwie — Wilhelm Stuckart⁴. To rozszerzenie kompetencji namiestników czy nadprezydentów stawiało w zarodku pod znakiem zapytania rolę, ustanowionego dekretem z 8 października, Centralnego Urzędu dla Ziem Wcielonych na Wschodzie (Zentralstelle für die eingegliederten Ostgebiete), podległego ministrowi spraw wewnętrznych Rzeszy, który miał za zadanie koordynować organizację administracji niemieckiej na obszarach włączonych oraz sprawować nadzór nad poczynaniami w tym zakresie namiestników i nadprezydentów⁵.

Na podstawie wspomnianego dekretu Hitlera z 8 października 1939 r. przyłączono do Prus Wschodnich północną część Mazowsza i utworzono na tym obszarze rejencję ciechanowską (Regierungsbezirk Zichenau) o powierzchni 13 186,4 km², z ludnością liczącą 886 483 osoby. Obejmowała ona powiaty: ciechanowski (przemianowany następnie na Zichenau) o powierzchni 1209,7 km², z liczbą 85 402 mieszkańców; makowski (Mackeim) — 1358,7 km², 66 184 mieszkańców; mławski (Mielau) — 1473,0 km², 115 788 mieszkańców; ostrołęcki (Scharfenwiese) — 2006,1 km², 98 412 mieszkańców; płocki (Schröttersburg) — 1685,5 km²; 142 276 mieszkańców; płoński (Plöhnen) — 1802,3 km², 131 063 mieszkańców; przasnyski (Praschnitz) — 1415,0 km², 67 698 mieszkańców; pułtuski (Ostenburg) — 1330,2 km², 92 126 mieszkańców; sierpecki (Sichelberg) — 1205,9 km², 87 534 mieszkańców⁶. Do Prus Wschodnich przyłączono również dawny powiat suwalski z miastem Sejny (2245,6 km², 110 277 mieszkańców) i część powiatu augustowskiego (559,6 km², 14 794 mieszkańców) i jako powiat suwalski (Kreis Sudauen) włączono do rejencji gąbińskiej⁷. W efekcie tej aneksji Prusy Wschodnie zwiększyły o jedną trzecią swoją powierzchnię i stały się największym okręgiem Rzeszy (der grösste Reichsgau).

Skutki uległości ministra spraw wewnętrznych Rzeszy i sekretarza stanu w tym ministerstwie wobec wspomnianego już „życzenia zastępcy Führera” były prawie natychmiastowe. Na kilka dni przed likwidacją administracji wojskowej⁸, co nastąpiło 25 października 1939 r., Erich Koch, jako szef zarządu cywilnego (Chef der Zivilverwaltung) administracji wojskowej na obszarze ciechanowskim, odwołał wszystkich nadesłanych przez ministerstwo spraw wewnętrznych urzęd-

⁴ M. Broszat, op. cit., ss. 52–53.

⁵ E. Jędrzejewski, op. cit., s. 231.

⁶ *Handbuch für den Regierungsbezirk Zichenau* (bearb. von Regierungsinspektor Schröder), Allenstein 1943, ss. 125–129.

⁷ *Grundriss zur deutschen Verwaltungsgeschichte 1815–1945*. Reihe A: *Preussen*. Herausgegeben von Walther Hubatsch. Bd. 1: *Ost- und Westpreussen*, bearbeitet von Dieter Stüttgen, Marburg/Lahn 1975, s. 124.

⁸ Na temat roli i zadań administracji wojskowej zob. M. Broszat, op. cit., s. 29 i n.; C. Madajczyk, op. cit., s. 46 i n.; E. Jędrzejewski, op. cit., s. 180 i n.

ników, którzy tworzyli specjalny sztab administracyjny (Sonderverwaltungsstab Ostpreussen) i mianowani byli komisarycznymi landratami w okręgu ciechanowskim. Decyzję ich odwołania Koch uzasadnił twierdzeniem, że w Południowych Prusach Wschodnich (Süd-Ostpreussen) potrzebni mu są ludzie, którzy znają Prusy Wschodnie i już działali w tej prowincji. Na miejsce odwołanych przez siebie urzędników ministerstwa spraw wewnętrznych wysłał najbardziej doświadczonych i godnych zaufania landratów z Prus Wschodnich z zadaniem organizowania administracji w powiatach rejencji ciechanowskiej⁹. Wkrótce potem mianował wieloletniego wiceprezydenta w nadprezydium Prus Wschodnich, Hermanna Bethke, prezydentem rejencji ciechanowskiej¹⁰. Jednocześnie, dla wsparcia politycznego wysłanych do powiatów rejencji ciechanowskiej landratów z Prus Wschodnich, Koch wysłał do tych powiatów kreisleiterów NSDAP z zadaniem zorganizowania załązków partii. Wkrótce miało się okazać, że to nie wschodniopruscy landraci mieli tworzyć trzon administracji w rejencji ciechanowskiej, ale właśnie ci kreisleiterzy.

W połowie listopada 1939 r. Koch wystąpił do ministerstwa spraw wewnętrznych z wnioskiem o mianowanie landrata węgorzewskiego, Clemensa Rossbacha¹¹, wiceprezydentem rejencji ciechanowskiej. Wniosek ten został przez ministra spraw wewnętrznych zatwierdzony. Minister ze swej strony zaproponował, by na opuszczonym przez Rossbacha stanowisku landrata węgorzewskiego osadzić landrata gąbińskiego von Schlenthera. Propozycji tej przeciwstawił się Koch, stwierdzając, że zarówno w jego opinii, jak i w opinii prezydenta rejencji gąbińskiej von Schlenther z uwagi na swoją osobowość, przygotowanie zawodowe, jak i wyniki dotychczasowej działalności nie jest zdolny do kierowania tak trudnym powiatem, jak powiat węgorzewski, i zasugerował, by von Schlenthera przeniesiono do innej prowincji, jeśli w ministerstwie panuje opinia, że można mu powierzyć stanowisko landrata. Na miejsce Rossbacha zaproponował zastępcę landrata oleckiego, radcę rejencyjnego Westphalena, prosząc o zaakceptowanie tej propozycji. Nie omieszkał przy tym podkreślić — co będzie robił już ciągle w korespondencji z ministrem spraw wewnętrznych — że wnioski te przedstawia również jako Gauleiter (Vorstehende Vorschläge mache ich zugleich in meiner Eigenschaft als Gauleiter)¹². Westphalen został przez ministra spraw wewnętrznych zatwierdzony na stanowisku landrata węgorzewskiego¹³.

9 M. Broszat, op. cit., s. 55.

10 Hermann Bethke, ur. 1900 r. w Stróżewie, pow. pyrzycki. Prawnik, assesor rejencyjny w nadprezydium Prus Wschodnich, decernent do spraw młodzieżowych. 1929: referent w Gauleitung. Członek NSDAP od 1 VIII 1931 r. 1932: wiceprezydent wschodniopruskiej Izby Rolniczej. 1 VI 1933: wiceprezydent w nadprezydium. Od listopada 1939 r. prezydent rejencji ciechanowskiej. Zmarł w styczniu 1940 r. na atak serca. Zob. C. Tilitzki, *Alltag in Ostpreussen 1940—1945. Die geheimen Lageberichte der Königsberger Justiz 1940—1945*, Leer 1991, s. 19.

11 Clemens Rossbach, ur. 1902 r. w Buderich w Nadrenii. Uczestnik walk w Zagłębiu Ruhry. Studia prawnicze w Bonn, sąd przeniósł się do Królewcza, bo był na „czarnej liście” francuskich władz okupacyjnych. W 1926 r. aplikant rejencyjny; 1929 egzamin asesorski. 1929—1934 asesor rejencyjny w Reichenbach; 1934 radca rejencyjny w nadprezydium Prus Wschodnich. 1937 — landrat w Węgorzewie. Członek SS od 1933 r. Członek NSDAP od 1 V 1937 r. Zob. C. Tilitzki, op. cit., s. 44.

12 Bundesarchiv Berlin (dalej: BArch.), R 18/8044, nie foliowane, Der Oberpräsident der Provinz Ostpreussen, Königsberg, den 20.12.1939. An den Herrn Reichsminister des Innern, Berlin. Betrifft: Besetzung ostpreussischer Landratsämter. Stosuję tę formę zapisu odnośników, ponieważ dokumenty tego zespołu na mikrofilmach nie są foliowane.

13 BArch., R 18/7796, nie fol., Übersicht über die in der Regierung Gumbinnen beschäftigten höheren Verwaltungsbeamten.

O ile zrozumiąły jest brak sprzeciwu ministerstwa spraw wewnętrznych przy zatwierdzaniu na proponowanych przez Kocha stanowiskach Hermanna Bethke, Clemensa Rossbacha, czy Westphalena, o tyle zdziwienie musi budzić również bezproblemowe zatwierdzenie na stanowisku prezydenta rejencji ciechanowskiej Paula Dargela. Trzej pierwsi byli bowiem nie tylko starymi członkami NSDAP, czy jak Rossbach — SS, ale również prawnikami z wykształcenia i mieli za sobą kilkuletnie doświadczenie administracyjne. Inaczej było w przypadku Paula Dargela, którego Koch zarekomendował na stanowisko prezydenta rejencji ciechanowskiej po nagłej śmierci Hermanna Bethke. Dargel legitymował się jedynie długoletnią działalnością partyjną¹⁴. A jednak i w tym przypadku minister spraw wewnętrznych zaakceptował bez sprzeciwu propozycję Kocha.

Wysyłając do powiatów rejencji ciechanowskiej zaufanych wschodniopruskich landratów, po odwołaniu przez siebie na kilka dni przed zakończeniem administracji wojskowej członków ustanowionego przez ministra spraw wewnętrznych specjalnego sztabu administracyjnego, Koch wcale nie zamierzał powierzać im na stałe stanowisk landratów w tej rejencji. W ślad za nimi wysłał, jak już wspomniano, doświadczonych wschodniopruskich kreisleiterów NSDAP. I to właśnie w nich widział przyszłych landratów w rejencji ciechanowskiej. Świadczy o tym najlepiej pismo Kocha do ministra spraw wewnętrznych wnioskujące zatwierdzenie tych kreisleiterów na stanowiskach komisarycznych landratów w rejencji ciechanowskiej¹⁵. I to właśnie pismo wywołało tę obszerną korespondencję i dyskusję wewnątrz ministerstwa spraw wewnętrznych, o której wspominałem na wstępie.

Uzasadniając ten wniosek, Koch stwierdzał, że w rejencji ciechanowskiej istnieje tak niewielki odsetek ludności niemieckiej, iż jego zdaniem głównym zadaniem landrata jest takie uregulowanie współżycia Niemców z Polakami, dzięki któremu w pierwszym rzędzie rozwiązywane będą problemy narodowościowe w myśl wskazań Führera. Dlatego też uważa za konieczne mianowanie na stanowiska landratów nie urzędników administracji, ale doświadczonych kreisleiterów. Kandydatami jego byli: dla powiatu suwalskiego Horst Schmidtsdorff, dla mławskiego — Paul Funk, sierpeckiego — Hermann Wölk, płockiego — dr Kurt Fehr, ciechanowskiego — Erich Matthes, pułtuskiego — Karl Böttcher, płońskiego — Walter Moser, przasnyskiego — Kurt Wohlgemuth, ostrołęckiego — Hermann Paltinat, makowskiego — Herbert Seiler. Zaznaczył, iż kreisleiterzy ci, którzy od kilku lat byli jednocześnie i deputowanymi do sejmików powiatowych, i pełnomocnikami NSDAP przy poszczególnych landratatach¹⁶, mają wystarczającą znajomość praktyki administracyjnej. Ponadto są doświadczeni w walce narodowościowej i granicznej (Volkstums- und Grenzlandkampf)

14 Paul Dargel, ur. 1903 r. w Elblągu. Z zawodu kupiec brzozy drzewnej. Członek NSDAP od 1 X 1930 r. (nr czł. 533 762). Przeszedł kilka szczebli w hierarchii partyjnej, m.in. Kreisleiter w Królewcu, Gauschulungsleiter, Gauorganisationsleiter. Zob. C. Tilitzki, op. cit., s. 19; B. Koziełło-Poklewski, *Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza w Prusach Wschodnich 1921–1933*, Olsztyn 1995, s. 115.

15 BAArch., R 18/8234, nie fol., Der Oberpräsident der Provinz Ostpreussen, Königsberg, den 23. Januar 1940. An den Herrn Reichsminister des Innern, Berlin. Betrifft: Besetzung der Landratsstellen im Regierungsbezirk Zichenau.

16 Na temat zadań pełnomocników NSDAP przy landratatach zob. Ministerialblatt des Reichs- und Preussischen Ministeriums des Innern, 1936, nr 50, ss. 1549 - 1559: *Anweisung des Stellvertreter des Führers an die Beauftragten der NSDAP in der Gemeinde. Runderlass des PruRMdI vom 17.11.1936.*

i z tego również względu są predestynowani do rozwiązania spraw narodowościowych w rejencji ciechanowskiej. Kreisleiterzy ci działają już od kilku miesięcy w rejencji i to im należy zawdzięczać, że panuje tam porządek i spokój.

W przygotowanym dla ministra spraw wewnętrznych projekcie odpowiedzi na wspomniane wyżej pismo Kocha radca ministerialny Fründt zwrócił uwagę, iż w Prusach Wschodnich na 33 powiaty tylko w 22 landratami są urzędnicy z przygotowaniem zawodowym, w jedenastu zaś niefachowcy. Odpowiada to stosunkowi jak 2 : 1. I tak, w rejencji królewieckiej liczącej dwanaście powiatów dziewięć obsadzonych jest przez landratów z przygotowaniem fachowym, trzy przez niefachowców. W rejencji gąbińskiej, liczącej dwanaście powiatów, odpowiednio — siedmiu i pięciu, a w dziewięciu powiatach rejencji olsztyńskiej: sześciu i trzech. I, jego zdaniem, przynajmniej ten stosunek powinien być zachowany przy obsadzaniu landratur w rejencji ciechanowskiej. Ze strony ministerstwa proponuje więc przedstawienie następujących kandydatów:

— radca rejencyjny Martin Knaut, ur. 1909 r., prawnik po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, z praktyką administracyjną w landraturze ełckiej i nadprezydium w Królewcu, gdzie zyskał opinię jako kandydat na stanowisko landrata. Członek NSDAP od 1 września 1930 r.;

— radca rejencyjny Max Rother, ur. 1909 r., prawnik po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, z praktyką administracyjną w landraturze Jauer i w rejencji koszalińskiej. Zarekomendowany na stanowisko landrata przez nadprezydenta i gauleitera Schwede-Koburg. Członek NSDAP od 1 maja 1928 r. (nr czł. 88 975), odznaczony złotą odznaką partyjną;

— radca rejencyjny Witte, ur. 1907 r., prawnik po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, z praktyką administracyjną w landraturze Aschendorf i w rejencji kwidzyńskiej. Za zgodą nadprezydenta Kocha przedstawiony jako kandydat na stanowisko landrata. Członek NSDAP od 14 września 1931 r.;

— radca rejencyjny Siegfried Müller, ur. 1910 r., prawnik, po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, z doświadczeniem administracyjnym w landraturze Beckum i w rejencji koszalińskiej, ale również i w „Kanzlei des Führers der NSDAP”. Członek NSDAP od 1 kwietnia 1928 r. (nr czł. 80 991), odznaczony złotą odznaką partyjną;

— radca rejencyjny Willi Ernst Eckelberg, ur. 1905 r., prawnik, po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, z praktyką administracyjną w landraturze rybackiej i w rejencji gąbińskiej, a od 1 kwietnia 1938 r. w ministerstwie spraw wewnętrznych. Członek NSDAP od 1 listopada 1931 r. (nr czł. 725 215);

— radca rejencyjny Herbert Schlüter, ur. 1909 r., prawnik, po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, z praktyką administracyjną w landraturze Hersfeld i w rejencji Osnabrück. Członek NSDAP od 4 grudnia 1928 r., odznaczony złotą odznaką partyjną;

— radca rejencyjny Wittich, ur. 1901 r., prawnik, po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, z praktyką administracyjną w dwóch landraturach i w rejencji Osnabrück, jak również w gestapo. Członek NSDAP od 1 maja 1933 r.¹⁷

¹⁷ BArch., R 18/8234, nie fol., Herrn Minister des Inner d.d.Hd. des Herrn Staatssekretär, Berlin, den (9). Februar 1940.

Fründt zaznaczył, iż zgodnie z obowiązującą praktyką w koncepcie pisma do Kocha zrezygnowano z podania mu do wiadomości kandydatów ministra¹⁸.

Pismem z 20 lutego 1940 r. minister spraw wewnętrznych zawiadomił Kocha, iż po porozumieniu z premierem Prus nie widzi możliwości zatwierdzenia proponowanych kreisleiterów na stanowiska komisarycznych landratów w rejencji ciechanowskiej. Zadania, jakie stoją przed landratami w tych powiatach, to przede wszystkim utworzenie sprawnego aparatu administracyjnego, a dokonać tego mogą dobrze przygotowani fachowo urzędnicy administracji. Wychodząc naprzeciw życzeniu Kocha, był skłonny trzy spośród dziewięciu powiatów rejencji ciechanowskiej obsadzić landratami bez fachowego przygotowania administracyjnego, tak by zachowana została dotychczasowa proporcja w Prusach Wschodnich 2: 1. Prosił więc, by spośród kandydatów, których Koch wymienił w swoim piśmie z 23 stycznia 1940 r., ten wybrał trzech i podał również, w których powiatach mieliby oni zostać landratami. Jednocześnie prosił o bliższe informacje personalne o tych kandydatach. Ze swej strony zaś przedstawi tylko takich kandydatów, którzy oprócz doświadczenia administracyjnego swoją długoletnią przynależnością partyjną gwarantują prowadzenie prawidłowej polityki narodowościowej. Zaznaczył wreszcie, że wśród przedstawionych przez niego kandydatów znajdują się przede wszystkim tacy, o których Koch już wcześniej wydał pozytywną opinię¹⁹.

Żądane przez ministra spraw wewnętrznych informacje o kandydatach Kocha przekazał w jego imieniu wiceprezydent rejencji, Kurt Angermann, 8 marca 1940 r.²⁰ Z tym jednak, że nie tylko trzech wybranych, ale wszystkich przedstawionych w piśmie z 23 stycznia. Byli to:

Karl Böttcher, ur. 1900 r. Absolwent szkoły podstawowej, szewc z zawodu. Uczestnik I wojny światowej. Członek NSDAP od 1 marca 1929 r. (nr czł. 125717). Od 1931 r. SA-Sturmabführer. W 1932 r. kreisleiter, 1935 r. Gauinspekteur. Od 1933 r. deputowany do sejmiku powiatowego²¹;

Kurt Fehr, dr, ur. 2 lutego 1897 r. w Gudnick. Dentysta. Uczestnik I wojny światowej jako podporucznik. Członek NSDAP od 1 czerwca 1929 r. (nr czł. 141518). Od 1935 r. kreisleiter²²;

Paul Funk, ur. 4 lipca 1899 r. w Oettingen. Uczestnik I wojny światowej w stopniu podporucznika. Wykształcenie średnie. Członek NSDAP od 1 listopada 1932 r. (nr czł. 1254240), SA-Obersturmbannführer. Od 1 marca 1939 kreisleiter. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r.²³;

Erich Matthes, ur. 3 lipca 1906 r. w Elberfeld. Wykształcenie niepełne średnie. Uczestnik I wojny światowej — podoficer. Członek NSDAP od

18 „Dabei ist — entsprechend der Gepflogenheit — davon abgesehen, dem Herrn Oberpräsidenten die Kandidaten des Herrn Ministers z benennen”.

19 BAChr., R 18/8234, nie fol., Der Reichsminister des Innern, Berlin, den (20). Februar 1940. An den Herrn Oberpräsidenten in Königsberg. Na marginesie tego pisma znajduje się uwaga: „Vor Abgang dem Herrn Ministerpräsidenten mit der Bitte um Zustimmung” i załączono do niego dokładną charakterystykę kandydatów ministra spraw wewnętrznych na landratów w rejencji ciechanowskiej.

20 BArch., R 18/8234, nie fol., Der Oberpräsident der Provinz Ostpreussen, Königsberg, den 8. März 1940. Herrn Reichsminister des Innern, Berlin. Betrifft: Besetzung der Landratsstellen im Regierungsbezirk Zichenau.

21 BArch., R 18/8237, nie fol., Ankieta personalna: Karl Böttcher.

22 BArch., R 18/8242, nie fol., Ankieta personalna: Dr Kurt Fehr.

23 BArch., R 18/8236, nie fol., Ankieta personalna: Paul Funk.

1 sierpnia 1932 r. (nr czł. 1 271 292); Od 1934 r. kreisleiter i jednocześnie burmistrz miasta Kreuzingen. Uczestnik kampanii wrześniowej 1939 r.²⁴

Walter Moser, ur. 7 grudnia 1898 r. w Elmshorn. Wykształcenie średnie. Uczestnik I wojny światowej. Członek NSDAP od 1 września 1928 r. (nr czł. 98 334), odznaczony złotą odznaką partyjną. SA—Obersturmbannführer. Od 1934 r. kreisleiter w Tylży²⁵;

Hermann Paltinat, ur. 23 października 1905 r. w Oschke. Wykształcenie podstawowe. Robotnik rolny. Członek NSDAP od 1 sierpnia 1928 r. (nr czł. 94 580). Odznaczony złotą odznaką partyjną. SA-Oberführer. W latach 1928—1931 Ortsgruppenleiter i kreisleiter. Poseł do pruskiego Landtagu (1932 r.)²⁶;

Herbert Seiler, ur. 7 lipca 1897 r. w Grossendorf. Wykształcenie średnie. Rolnik. Uczestnik I wojny światowej. Członek NSDAP od 1 kwietnia 1930 r. (nr czł. 229 833). Od grudnia 1930 r. kreisleiter²⁷;

Curt Wohlgemuth, ur. 4 sierpnia 1897 r. w Elblągu. Wykształcenie średnie zawodowe. Kupiec. Uczestnik I wojny światowej. Członek NSDAP od 1 maja 1932 r. (nr. czł. 967 450). Członek SA od 1931 r. Od 1933 r. kreisleiter²⁸;

Hermann Wölk, ur. 18 grudnia 1902 r. w Sportehnen. Wykształcenie podstawowe. Członek NSDAP od 1 grudnia 1928 r. (nr czł. 73 242), odznaczony złotą odznaką partyjną. SA-Sturmführer. Od 1934 r. burmistrz miasta Domnau. Od 1936 r. kreisleiter w Bartoszczach²⁹.

Kandydat na landrata w Suwałkach:

Horst Schmidtsdorff, ur. 19 grudnia 1909 r. w Ottenburg (Wólka, pow. reszelski). Wykształcenie średnie zawodowe. Rolnik. Członek NSDAP od 1 grudnia 1929 r. (nr czł. 178 903), SA-Sturmführer. Od 1938 r. kreisleiter w Gołdapi³⁰.

W połowie kwietnia 1940 r. do dyskusji o obsadzeniu stanowisk landratów w rejencji ciechanowskiej włączył się premier Prus, Hermann Göring. W skierowanym do ministra spraw wewnętrznych piśmie stwierdził, iż nie jest wcale przekonany, że zaproponowanych przez Kocha kandydatów na landratów w rejencji ciechanowskiej nie można zatwierdzić. Zgadza się bowiem z opinią Kocha, że w rejencji tej z tak nikłym odsetkiem ludności niemieckiej potrzebni są przede wszystkim na stanowiskach landratów ludzie doświadczeni w walce narodowościowej. I właśnie zaproponowani przez Kocha kreisleiterzy spełniają ten warunek. Jest więc gotów wyrazić swoją zgodę na zatwierdzenie tych kreisleiterów na stanowiskach komisarycznych landratów w rejencji ciechanowskiej. Prosi jednak, by minister spraw wewnętrznych przedstawił mu również swoich kandydatów³¹.

Dyrektor ministerialny ministerstwa spraw wewnętrznych, dr Schütze, przygotował w związku z tym pismem koncept odpowiedzi na nie. Stwierdził na

24 BArch., R 18/8243, nie fol., Ankieta personalna: Erich Matthes.

25 BArch., R 18/8238, nie fol., Ankieta personalna: Walter Moser.

26 BArch., R 18/8241, nie fol., Ankieta personalna: Hermann Paltinat.

27 BArch., R 18/8235, nie fol., Ankieta personalna: Herbert Seiler.

28 BArch., R 18/8239, nie fol., Ankieta personalna: Curt Wohlgemuth.

29 BArch., R 18/8240, nie fol., Ankieta personalna: Hermann Wölk.

30 BArch., R 18/8044, nie fol., Ankieta personalna: Horst Schmidtsdorff.

31 BArch., R 18/8234, nie fol., Der Preussische Ministerpräsident, Berlin, den 15. April 1940. An den Herrn Reichsminister des Innern.

wstępie, iż również w ministerstwie spraw wewnętrznych typując kandydatów na landratów w rejencji ciechanowskiej kierowano się w znacznym stopniu długą przynależnością partyjną tych kandydatów, a więc i ich przygotowaniem do rozwiązywania problemów narodowościowych. I tak radcy rejencyjni Rother, Müller i Schlüter są członkami NSDAP od 1928 r. i odznaczeni zostali złotą odznaką partyjną. Niewiele krótszy staż partyjny mają za sobą również Eckelberg, Knaut, czy nowy kandydat dr Hans Scheu³². Co więcej, Knaut, Scheu i Witte zostali swego czasu zakwalifikowani przez Kocha jako kandydaci na przyszłych landratów. Również i Eckelberg przeszedł do administracji na polecenie Kocha. Zarówno polityczne kwalifikacje, jak i przygotowanie fachowe kandydatów ministerstwa znacznie przewyższa to, co reprezentują sobą kandydaci Kocha. Niektórzy z nich bowiem mają za sobą nie tylko krótszy staż partyjny, pomijając już kwestię przygotowania fachowego, ale jak to ma miejsce w przypadku Matthesa czy Schmidtsdorffa, są ludźmi bardzo młodymi, bez doświadczenia życiowego, które w jakimś stopniu mogłoby zrekomensować brak przygotowania fachowego.

Tymczasem zadania, jakie stoją przed landratami w rejencji ciechanowskiej, nie ograniczają się tylko do kwestii narodowościowych, ale obejmują również zagadnienia, którym podołać zdołają jedynie dobrze przygotowani urzędnicy administracji. Wśród tych zadań na czoło wysuwają się problemy gospodarcze, przede wszystkim sprawy rolnictwa, wzrostu produkcji rolniczej i związane z tym sprawy osadnictwa, budownictwa, melioracji. Ministerstwo nie jest w stanie oddelegować do rejencji ciechanowskiej wystarczającej liczby dobrze przygotowanych fachowców, którzy mogliby pełnić funkcje doradcze przy landratach, których umiejętności ograniczają się do spraw politycznych.

Schütze nie omieszkał przy tym zwrócić uwagi ministra na fakt, że uległość żądaniom Kocha może pociągnąć za sobą lawinę podobnych żądań personalnych z innych okręgów, np. Gdańska. Dodajmy, iż okazało się to niebezpieczeństwem bardzo realnym³³. Do tego konceptu Schütze załączył zestawienie kandydatów Kocha i kandydatów ministerstwa spraw wewnętrznych. Powtórzył również, iż należy zrobić wszystko, by przynajmniej sześciu kandydatów ministerstwa zyskało zatwierdzenie na funkcje landratów w rejencji ciechanowskiej³⁴.

Koch, mając za sobą poparcie Göringa, jak wynika z notatki dr. Schütze, kontaktował się z nim osobiście, nie przyjmował do wiadomości stanowiska ministerstwa spraw wewnętrznych i obstawał przy swoich kandydatach³⁵. 27 kwietnia 1940 r. wiceprezydent Angermann z nadprezydium z Królewca w rozmowie telefonicznej z dyrektorem ministerialnym Kneipem pytał o kwestię zatwierdzenia landratów w rejencji ciechanowskiej. Zaznaczył przy tym, iż

32 Radca rejencyjny dr Hans Scheu, ur. 1908 r. Prawnik, po egzaminach państwowych dla służby cywilnej, doświadczenie administracyjne zdobywał w landraturze Hoyerswerda i w rejencji gabińskiej. Członek NSDAP od 10 IX 1930 r. Zob. BArch., R 18/8234, nie fol.

33 Zob. np. Memoriał namiestnika Okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie Alberta Forstera. E. Jędrzejewski, op. cit., ss. 238—239.

34 BArch., R 18/8234, nie fol., Herrn Minister durch die Hand des Herrn leitenden Staatssekretär gehorsamst vorgelegt, Berlin, den (22). April 1940.

35 BArch., R 18/8234, nie fol., Vermerk, Berlin, den 14. Juli 1940. Notatka dr. Schütze o rozmowie telefonicznej z radcą ministerialnym Drape z pruskiego ministerstwa stanu.

z informacji uzyskanej od radcy ministerialnego Drape z ministerstwa stanu wynika, iż Göring wydał rozporządzenie w tej sprawie³⁶.

Ta rozmowa telefoniczna wywołała burzę w ministerstwie spraw wewnętrznych. Wspominany już radca ministerialny Fründt w kilkustronicowym memoriale do Fricka, podanym zresztą do wiadomości sekretarzom stanu Pfundtnerowi i Stuckartowi oraz dyrektorowi ministerialnemu dr. Schütze, oburzony faktem, że Frick wydał ustne polecenie, by w związku z pismem Göringa z 15 kwietnia 1940 r. odpowiedzieć, że ministerstwo zgadza się na zatwierdzenie kandydatów Kocha, po raz kolejny dokładnie uzasadnił konieczność obstawiania przy kandydatach ministerstwa. Zarzucił przy tym Frickowi, powiedzmy w delikatnej formie, że ten w ogóle nie podał do wiadomości Göringa kandydatów ministerstwa, powtórzył — przedstawione już przez dr. Schütze we wspomnianym wyżej koncepcie pisma do Göringa — niebezpieczeństwo, iż podobnie jak Koch będą postępowali i inni namiestnicy i nadprezydenci. To zaś uczyni iluzoryczną jakąkolwiek politykę personalną ministerstwa spraw wewnętrznych. Zwrócił również uwagę, iż z informacji uzyskanych od wiceprezydenta Angermanna wiadomo mu, że zniecierpliwiony przewlekaniem się sprawy Koch zamierza odwołać wysłanych jeszcze w październiku 1939 r. landratów z Prus Wschodnich, kreisleiterów zaś mianować deputowanymi do sejmików powiatowych i w tej właściwości powierzyć im kierowanie landraturami. Zaproponował więc, by jednak Göringowi przedstawić na piśmie kandydatów ministerstwa³⁷. Nawiasem mówiąc, Schütze zapatrywał się sceptycznie na wynik tej interwencji, jakkolwiek zgadzał się z opinią Fründta i jego propozycją wysłania takiego pisma do Göringa. Stuckart napisał tylko odręcznie: „Ich trete bei” (popieram), a Pfundtner dodał: „Ich auch” (ja też).

Nie udało się ustalić, czy Frick zdobył się na wysłanie, przygotowanego dla niego przez Fründta i poprawkami odręcznymi Stuckarta, pisma do Göringa. W każdym razie zapowiedziane w koncepcie pisma Fründta odwołanie przez Kocha wschodniopruskich landratów i mianowanie na ich miejsce kreisleiterów jako deputowanych powiatowych pełniących obowiązki landratów nastąpiło w połowie czerwca 1940 r.³⁸

W wątpliwości co do tego, czy Frick wysłał Göringowi pismo przygotowane według projektu Fründta, podtrzymuje nas pismo Fricka do Göringa z 8 lipca 1940 r. Nawiązuje w nim Frick do pisma Göringa z 15 kwietnia 1940 r., informując, że Koch odwołał wschodniopruskich landratów, a kierowanie landraturami powierzył kreisleiterom, których mianował deputowanymi do sejmików powiatowych. Frick uznał więc za wskazane przekonać się osobiście, jak ci kreisleiterzy radzą sobie z wynikającymi stąd obowiązkami i w tym celu odbędzie w najbliższym czasie podróż inspekcyjną do rejencji ciechanowskiej i dopiero po tej podróży przedstawi ewentualnych kandydatów ministerstwa³⁹.

36 BAArch., R 18/8234, nie fol., Vermerk, Berlin, den 27. April 1940.

37 BAArch., R 18/8234, nie fol., Berlin, den 6. Mai 1940. Herr Minister durch die Hand 1. des Herrn Staatssekretär Pfundtner, 2. des Herrn Staatssekretär Dr. Stuckart, 3. des Herrn Ministerialdirektors Dr. Schütze gehorsamst vorgelegt.

38 BAArch., R 18/8234, nie fol., Vermerk, Berlin, den 13. Juni 1940.

39 Ibidem, nie fol., Der Reichsminister des Innern, Berlin, den 8. Juli 1940. An den Herrn Preussischen Ministerpräsidenten.

9 października 1940 r. Göring prosił Fricka o odpowiedź, jak wygląda sprawa obsadzenia landratur w rejencji ciechanowskiej. Nawiązał przy tym do pisma Fricka z 8 lipca, w którym ten zapowiedział odbycie podróży inspekcyjnej do tej rejencji⁴⁰.

Z podróży inspekcyjnej Frick wrócił zadowolony. W piśmie do Göringa stwierdził, iż w czasie tej podróży przekonał się, że w całej rejencji ciechanowskiej wykonywana jest bardzo pożyteczna praca. Zarządzający powiatami jako deputowani powiatowi kreisleiterzy wypełniają zadowalająco spoczywające na nich obowiązki i dlatego też jest zdecydowany mianować ich komisarycznymi landratami. Przesyła więc projekt rozporządzenia w tej sprawie i prosi Göringa o jego zatwierdzenie⁴¹. 22 listopada Göring zatwierdził przedstawiony mu projekt rozporządzenia⁴².

Z datą 28 listopada 1940 r. wszyscy kreisleiterzy pełniący obowiązki landratów w poszczególnych powiatach rejencji ciechanowskiej otrzymali jednobrzmiące nominacje na komisarycznych landratów w tych powiatach⁴³.

5 sierpnia Koch zwrócił się do ministra spraw wewnętrznych z prośbą, by ten — z uwagi na to, że mianowani w listopadzie 1940 r. komisaryczni landraci w rejencji ciechanowskiej sprawdzili się na swoich stanowiskach — zatwierdził ich ostatecznie na stanowisku landratów⁴⁴.

Po ponad czterech miesiącach, 24 listopada 1941 r., Frick, w którego imieniu tym razem działał sekretarz stanu Stuckart, w piśmie do Göringa stwierdził, że zarówno w opinii prezydenta rejencji ciechanowskiej, jak i prezydenta rejencji gąbińskiej, zarządzający powiatami rejencji ciechanowskiej i powiatem suwalskim komisaryczni landraci w pełni radzą sobie z obowiązkami. Podobną opinię wyraził również nadprezydent Prus Wschodnich. W związku z tym ministerstwo spraw wewnętrznych proponuje zatwierdzenie ich ostatecznie na stanowiskach landratów⁴⁵.

Z datą 2 stycznia 1942 r. wszyscy dotychczasowi komisaryczni landraci w rejencji ciechanowskiej i komisaryczny landrat w powiecie suwalskim otrzymali, podpisane przez Hitlera 20 grudnia 1941 r., nominacje na landratów⁴⁶.

Niektórzy z nich jednak tylko przez kilka miesięcy 1942 r. pełnili faktycznie funkcje landratów w powiatach rejencji ciechanowskiej. Po napaści Niemiec na Związek Radziecki i zajęciu w końcu czerwca 1941 r. przez Niemców Białostoczczyzny, Koch został mianowany przez Hitlera w końcu sierpnia 1941 r. szefem administracji cywilnej w okręgu białostockim. Wówczas jeszcze przy organizowaniu administracji niemieckiej sięgnął po ludzi z Prus Wschodnich. Kiedy

40 Ibidem, nie fol., Der Preussische Ministerpräsident, Berlin, den 8. Oktober 1940. An den Herrn Reichsminister des Innern.

41 Ibidem, niefol., Der Reichsminister des Innern, Berlin, den 15.11.1940. An den Herrn Preussischen Ministerpräsidenten.

42 Ibidem.

43 Ibidem, niefol., Der Reichsminister des Innern, Berlin, den 28. November 1940.

44 BArch., R 18/8236, nie fol., Der Oberpräsident der Provinz Ostpreussen, Königsberg, den 5. August 1941. An den Herrn Reichsminister des Innern.

45 BArch., R 18/8243, nie fol., Der Preussische Minister des Innern, Berlin, den 24. November 1941. An den Herrn Preussischen Ministerpräsidenten.

46 BArch., R 18/8236, nie fol., Der Reichsminister des Innern, Berlin, den 2. Januar 1942.

jednak 9 maja 1941 r. został mianowany Komisarzem Rzeszy na Ukrainę (Reichskommissar für die Ukraine) uznał za wskazane powierzać funkcje administracyjne i polityczne tym, którzy zdobyli już pewne doświadczenie na okupowanych obszarach Polski. I tak swoim zastępcą mianował dotychczasowego prezydenta rejencji ciechanowskiej Paula Dargela. Jednocześnie ściągał na Ukrainę swoich najbardziej doświadczonych i zaufanych kreisleiterów i landratów z rejencji ciechanowskiej. W końcu sierpnia 1941 r. na Ukrainę odkomenderowani zostali landrat i kreisleiter z Ostrołęki Hermann Wölk i landrat i kreisleiter Karl Böttcher z Pułtusza. Pierwszego z nich na funkcji landrata i kreisleitera miał zastępować Erich Matthes z Ciechanowa, drugiego — Walter Moser z Płońska⁴⁷.

W latach następnych tego rodzaju rozszady na stanowiskach były na porządku dziennym. Ludzie pełniący formalnie określone funkcje, czy to landrata, czy kreisleitera w Prusach Wschodnich lub na obszarach wcielonych do Prus Wschodnich, faktycznie przebywali na Ukrainie, pełniąc tam równorzędne lub nawet wyższe funkcje.

Anmerkungen zur Personalbesetzung der Landräte im Regierungsbezirk Zichenau

Z u s a m m e n f a s s u n g

Fast zwei Jahre dauerte die Diskussion und der rege Schriftwechsel zwischen dem Oberpräsidenten der Provinz Ostpreußen, gleichzeitig dem Gauleiter der NSDAP in diesem Gau, Erich Koch, und dem Reichsminister des Innern, Wilhelm Frick sowie dem preußischen Ministerpräsidenten Hermann Göring, betreffend der Personalbesetzung der Stellen der Landräte im Regierungsbezirk Zichenau. Dieser Schriftwechsel sowie die Diskussion innerhalb des Reichsministeriums des Innern spiegeln sehr genau den marginalen Einfluß dieses Ministeriums auf die Frage der Besetzung von Stellen innerhalb der deutschen Verwaltung von polnischen Gebieten, die dem Reich angegliedert wurden, wider.

Bei Präsentation von zehn Kandidaturen ostpreußischer NSDAP-Kreisleiter für die Stellen der Landräte (neun im Regierungsbezirk Zichenau und einer im Kreis Sudauen) stellte Koch in seiner Eigenschaft als Oberpräsident und Gauleiter fest, in diesem Gebiet werden vor allem Männer gebraucht, die sich bisher im Volkstumskampf und Grenzlandkampf, nicht etwa in der Verwaltung, bewährt haben. Göring zeigte sein volles Verständnis und war gleicher Meinung wie Koch. Das Innenministerium stellte seine Kandidaten vor, fachlich gut vorbereitete Beamte, mit langjähriger Erfahrung in verschiedenen Stellen bei der Verwaltung und ebenfalls langjähriger NSDAP-Mitgliedschaft. Diese Kandidaten waren fachlich viel besser auf die Aufgaben der Landräte vorbereitet. Nicht desto trotz wurden die von Koch ausgesuchten Bewerber zu Landräten ernannt.

Die Quellengrundlage des Beitrags bilden bisher ungenutzte Akten aus dem Bestand „Reichsministerium des Innern“ des Bundesarchivs.

47 BArch., R 18/8237, nie fol., NSDAP. Gauleitung Ostpreussen, Königsberg, den 22.8.1942. An den Herrn Oberpräsidenten der Provinz Ostpreussen. Betr.: Berufung von Kreisleitern, die zugleich Landräte sind, in das Reichskommissariat Ukraine.

Pismo to jest kuriozalne. Nie przez swoją treść, ale przez adresata. Podpisał je zastępca Gauleitera, Ferdinand Grossherr. Skierowane zostało do nadprezydenta Prus Wschodnich, a więc do Kocha, który przecież był jednocześnie Gauleiterem. Zaczyna się ono od słów: Gauleiter zarządził... a kończy zdaniem: Proszę to zarządzenie Gauleitera podać do wiadomości prezydentowi rejencji w Ciechanowie.